

Fischer Ferenc

A német offenzív haditengerészeti stratégia kiformálódása az 1920-as évek elejétől Erich Raeder és Wolfgang Wegener tengernagyok munkásságában és a zsebcsatahajó program

Erich Raeder az első világháború alatti német cirkálóháborúról, 1922-1923

Akét világháború közötti időszakban a német haditengerészet élén Erich Raeder admirális töltötte el a leghosszabb időt, 1928 októberétől 1943 januárjáig irányította a német haditengerészetet. E tizenöt évből öt év a Weimari Köztársaság utolsó éveire esett. Raeder tengernagy személye a kontinuitást jelentette, hiszen 1933 után sem következett be személyi változás a német haditengerészet élén.

Raeder tengerészti karrierjében meghatározó élménynek bizonyult az, hogy 1897-98-ban részt vett a *Deutschland* fedélzetén egy távol-keleti kiképzési körúton. 1910-1912 között a császári jachton szolgált, így II. Vilmos és a korabeli német legfelső politikai és haditengerészeti vezetéssel közvetlen személyi kapcsolatba került.¹ 1920 tavaszán két évre a haditengerészeti levéltárba, a Marine Archivba került. Az ott eltöltött 1920-1922 közötti két év során azt kapta feladatul, hogy írja meg az első világháború alatti német cirkáló-hadműveletekben résztvevő hajóegységek történetét, hadművelési feladatait. Így készült el a „*Der Krieg zur See 1914-1918*” sorozat keretében két kötet. „*A rám bízott feladatot nagyon szívesen vállaltam.*”² – írta visszaemlékezésében. Ennek okát azzal magyarázta, hogy egyrészt személyesen kötődött a német cirkálóháború legnevesebb alakjához, Maximilian von Spee gróffhoz, aki 1914-ben a távol-keleti német flottaerők parancsnoka volt, és akivel nagyon jó személyi ismeretségbe került az 1897-1898-as távol-keleti utazása során. Másrészt számos tengerésztisztet is megismert, akik később az 1914 decemberi falklandi tengeri ütközetben életüket veszítették.³ A két monográfián való munkálkodásának két nyugodt éve, mint ahogy írja, lehetőséget teremtett számára, „*hogy a jövőn elgondolkodjam*”⁴. A kétéves alkotómunka eredményeként 1922-ben jelent meg a cirkálóháborúval kapcsolatos első kötet, mely von Spee admirális cirkálókötelékekének tevékenységét kíséri nyomon. A második kötet 1923-ban jelent meg, mely az *Emden*, a *Königsberg* és a *Karlsruhe* cirkálók tevékenységével foglalkozik.⁵

---

¹ RAEDER, Erich: *Mein Leben. Bis zum Flottenabkommen mit England 1935*. Band 1. Tübingen-Neckart, 1956. 32. (RAEDER (I. k.).

² RAEDER (I. k.): 186.

³ 1934. június 30-án az *Admiral Graf Spee* zsebcsatahajó vízrebocsátásakor a névadó admirálisra emlékező beszédet Raeder tartotta. RAEDER: *Mein Leben...* i. m. 288. o.

⁴ RAEDER (I. k.): 185.

⁵ RAEDER, Erich: *Der Kreuzerkrieg in den ausländischen Gewässern*. Band 1. *Das*

A két vastos kötet – az első 454, a második 374 oldalas, számos térképpel és mellékletekkel – Raeder admirális egyik legjelentősebb tudományos munkája, aki ezért a keleti egyetemen 1926-ban díszdoktori címet is kapott. Munkájának utórezgéseinek még a második világháború után is hatottak, hiszen a hatvanas-hetvenes években tudományos vita bontakozott ki Raeder admirális által kidolgozott, és a második világháborúban alkalmazott globális stratégiai koncepciójáról, még pontosabban arról, hogy az 1939-től tengerészeti hadműveletekben alkalmazott stratégiai koncepció gyökerei mikorra nyúlnak vissza.⁶

A vita többek közt arról folyt, hogy vajon Raeder stratégiai koncepciója, amelyet a harmincas években a kiképzési programokban, majd a második világháború alatt alkalmazott, tetten érhető-e már a „*Der Kreuzerkrieg in den ausländischen Gewässern*” című munkájában, avagy sokkal inkább Wegener tengernagy munkája⁷ gyakorolt rá nagyobb hatást. A német, illetve a külföldi szerzők körében folytatott viták eredményeként többé-kevésbé közös nevező alakult ki azt illetően, hogy Raeder a cirkálóháborút már az 1922-23-ban megjelent két könyvében sem tekintette másodrendű hadviselési formának. Szemben Wegener 1925. szeptember végén benyújtott titkos memorandumával, Raeder közvetlen és nyíltan nem konfrontálódott Tirpitz admirálissal, pontosabban azzal a flottakoncepcióval, amit Tirpitz 1914 előtt és az első világháború alatt képviselt. Ugyanakkor két munkájának alapos elemzése alapján a vélemények egybecsengenek arról, hogy Raeder 1930-as évek végi stratégiai koncepciójának számos eleme már megtalálható az 1920-22-ben végzett tudományos munkásságában.

Ennek a stratégiai koncepciónak az alapelvei a következők: 1. A tengeri kereskedelmi háború folytatásának lényege nemcsak az ellenséges hatalom gazdaságának, pontosabban hajóállományának elsüllyesztése, hanem tengeri útvonalainak állandó veszélyeztetése, nyugtalanítása, kikényszerítve ezzel az ellenfél tengeri erőinek diverzióját, hadiflottája diszlokációjának megváltoztatását. 2. A német haditengerészeti vezetés nem korlátozhatja magát az Északi- és Keleti-tengerre, hanem a távoli óceáni térségeket is ki kell jelölni operációs bázisként, ahol a tengeri forgalom veszélyeztetésével, nyugtalanításával, az ellenfél kereskedelmi hajóállományának veszélyeztetésével jelentős eredményeket tudnak elérni. 3. Az Északi-tenger térségében koncentrálódó német tengeri erőket taktikailag offenzív módon kell bevetni, adott esetben rizikót is vállalva, annak érdekében, hogy az ellenfelet, az angol flottát lekössék az Északi-tenger térségében, és hogy ez által a cirkálóhá-

---

Kreuzergeschwader. Berlin, Verlag Mittler & Sohn, 1922. RAEDER, Erich: *Der Kreuzerkrieg in den ausländischen Gewässern*. Zweiter Band. *Die Tätigkeit der kleinen Kreuzer „Emden”, „Königsberg” und „Karlsruhe”*. Mittler-Sohn Verlag, Berlin, 1923.

⁶ SCHRÖDER, Klaus: *Zur Entstehung der strategischen Konzeption Grossadmiral Raeders*. IN: *Marine-Offizier-Vereinigung (MOV)-Nachrichten*. Nr. 46. 1971. 14-18. 45-48. BIDLINGMAIER, G.: *Die strategischen und operativen Überlegungen der Marine 1932-1942*. IN: *Wehrwissenschaftliche Rundschau*. 1963. TÄGIL, Sven: *Wegener, Raeder und die Deutsche Marinestrategie. Einige Gesichtspunkte hinsichtlich der Bedingungen für Ideeneinfluss*. Lund, 1970. IN: *Probleme deutscher Zeitgesichte*. Lund Studies in International History 2. Stockholm, 1971. 77-96.

⁷ WEGENER, Wolfgang (Vizeadmiral a. D.): *Die Seestrategie des Weltkrieges*. Berlin, 1929.

borút viselő távoli óceáni térségekben operáló német hajóegységeknek közvetett segítséget nyújtsanak. A hazai vizektől távoli színtereken működő német hadihajóknak állandóan változtatniuk kell a hadműveleti pozícióikat, és törekedni kell arra, hogy lehetőleg egyidejűleg lépjenek fel a legtávolabbi pontokon, elérve ezáltal az ellenséges főerők szétszóródását. 4. Az első világháborús állóháborúval szemben, amely a tengeri háborúra is jellemző volt, Raeder szerint mozgó, offenzív tengeri háborút kell folytatni.⁸

Raeder szerint igen fontos előrelépést jelentett, hogy a német hírközlési technika 1928-ban egy bonyolult rejtjelező, kódoló gépet fejlesztett ki, a későbbi Enigma elődjét, mely lehetővé tette a katonai tartalmú üzenetek biztonságos kódolását és gyors dekódolását.⁹ A német cirkálók már 1933 előtt is dél-amerikai, illetve világkörüli útjaik során fontos feladatuk kapták ezeknek a kódolási eljárásoknak a begyakorlását. A távíró személyzet kiképzésére nagy gondot fordított a *Marineleitung*. A német hajótársaságokkal 1932-ben például olyan megállapodást kötött a *Reichsmarine*, melynek keretében 1932-től azt gyakorolták, hogy a Kielből leadott táviratokat egy kereskedelmi hajónak továbbították, mely aztán ezt egy másik kereskedelmi hajónak továbbította. A német kereskedelmi hajókkal, főleg azok üzemanyagkészletével a 20-as évek közepétől számolt a haditengerészet, hogy politikai feszültség, illetve háború esetén a távoli vizeken tartózkodó cirkálókhoz irányíthatóak őket. Raeder ezért emlékirataiban azt írta, hogy „a kódolási technikának köszönhetően a második háborúban lehetségessé vált, hogy hajóinkat a világ minden részén bármikor elérhettük. Így tehát, szemben az első világháborúval, felszíni egységeink és tengeraltjáróink egészen más formában tevékenykedhettek.”¹⁰

A Tirpitz-doktrína kritikája. Új stratégiai koncepció Wegener admirális memorandumában (1925. szeptember)

Az új német haditengerészeti doktrína kidolgozásában a legnagyobb impulzusokat Wolfgang Wegener ellentengernagy „A világháború tengeri stratégiája”¹¹ című memorandumja jelentette. A szerző a mű első nyers változatát 1925. szept-

⁸ A fenti tézisek Raeder kétkötetes munkájában nem szó szerinti megfogalmazásban vannak jelen, de összefüggéseit, és megállapításait lényegét tekintve erre a végkövetkeztetésre jutottak a vitában résztvevők. SCHRÖDER, Klaus: *Die Gedanken des Oberbefehlshabers der Kriegsmarine zum Kampf gegen England im Atlantik und im Mittelmeer 1939-1940*. Marine-Rundschau 67. Jg. 1970. Heft 5. 257-272. DÜLFFER, Jost: *Determinanten der deutschen Marineentwicklung in der Zwischenkriegszeit (1920-1939)*, J. Marine-Rundschau Nr. 72. 1975. 8-19.

⁹ Az első világháború negatív tapasztalatai a hírközlés kapcsán a *Reichsmarine* számára fontos tanulságot jelentettek. Első alkalommal a *Hamburg* cirkáló vitt magával világkörüli útja során 1926-27-ben egy új rádió adó-vevő készüléket. 1928-ban a Telefunken cég segítségével egy rövidhullámú adóállomást állítottak fel Kielben. „Ezekben a rövidhullámú rádióadás-kísérletekben nemcsak a külföldön tevékenykedő német hadihajók vettek részt, hanem a német kereskedelmi hajók is, akiknek távírótisztjait a *Reichsmarine* felhasználta a kísérletek elvégzésére.” RAEDER, Erich: *Mein Leben. Von 1935 bis Spandau*. Band 2. Tübingen-Neckart, 1957. 54.

¹⁰ RAEDER (II. k.): 56.

¹¹ WEGENER, Wolfgang: *Die Seestrategie des Weltkrieges*. Berlin, 1929.

ember 28-án adta át a német tengerészeti vezetés elsőszámú vezetőjének, Hans Zenker admirálisnak.¹² Wegener – kezdetben csak szigorúan belső használatra szánt – munkája 1926-ban bővebb változatban ugyancsak belső használatra a haditengerészeti vezetés elé került. A Wegener-féle koncepció 1929 tavaszán könyv formában is megjelent, melynek előszavában a szolgálaton kívüli Wegener tengernagy azt írta, hogy „1926-ban csak az idősebb tengerésztisztek egy kiválasztott köre számára volt hozzáférhető az emlékirat... A memorandum kézzől kézre járt. Az abban kifejtett gondolatok és a termini technici utat talált a szakirodalomba”.¹³

Wegener könyve bevezetőjében utalt arra, hogy a német haditengerészet jövője érdekében át kell formálni a haditengerészet vezetésének gondolkodását, és egészen más irányt kell adni a német haditengerészet stratégiájának. A „*Der Marsch zum Atlantik*” és a „*Die Tür zum Atlantik*” fejezetekben azt a kendőzetlen kérdést vetette fel, hogy ha Németország valóban stratégiai offenzívát alkalmazott volna a tengeren az első világháború alatt, akkor meg kellett volna szállnia Dániát, Norvégia déli részét, Franciaország atlanti partvidékének egy részét. Ebben az esetben az angolok egészen biztos, hogy döntő harcba mentek volna és nemcsak a presztízsükért harcoltak volna, hanem azért, hogy saját előnyös stratégiai pozíciójukat megtartsák. Itt tehát valódi döntési helyzetről lett volna szó, nevezetesen arról, hogy az Atlantikum kapuját ki birtokolja, Anglia vagy Németország, és ezáltal ki nyeri meg a tengeri háborút, Anglia vagy Németország. Nagy-Britannia és Németország stratégiai pozíciójára a szélsőséges kiegyenlítetlenség volt a jellemző – állapította meg Wegener. Ennek fő oka abban áll, hogy a Német-öböl felől lehetetlen a világkereskedelemnek az Atlantikumban elhelyezkedő fő üdőereit elérni, és azokat kontrollálni. Németország bár felépítette nagy hadiflottáját, ugyanakkor lemondott a stratégiai offenzíváról, azaz „*az Atlantikum felé való földrajzi menetelésről*”.¹⁴ Az angol hadiflotta a földrajzi helyzet kihasználása révén kényszerítette térdre a német hadiflottát. Mint ahogy Wegener fogalmaz, bármennyi csatát is vívott volna a *Kaiserliche Flotte* az Északi-tengeren, a földrajzi viszonyok, melyektől minden függ, azáltal a legkevésbé sem változtak volna meg. Ebből az következik, hogy az Északi-tengeren belül a német hadiflotta bevetése nem kényszeríthetett ki stratégiai döntést. „*A földrajzon nem lehet változtatni... Amit el lehet veszíteni, azt egy csata révén újból meg lehet szerezni, amit azonban a földrajz révén el lehet veszíteni, azt csak a földrajz révén lehet ismét visszanyerni.*”¹⁵

Wegener fontos megállapításai közé tartozott, hogy előnyös stratégiai pozícióval nem lehet megnyerni a háborút, ahogy önmagában egy hadiflottával sem. Egy ország stratégiai pozíciója és hadiflottája egymással szoros összefüggésben állnak.

---

¹² Wegener könyvének második bővített kiadása 1941-ben jelent meg, mégpedig abban a szerkesztetlen, eredeti formában, ahogy az 1926-ban kézzől kézre járt.

¹³ WEGENER: 3.

¹⁴ „*geographischer Marsch zum Atlantik*” WEGENER: 20.

¹⁵ Ennek alátámasztására Wegener a következő példát hozta fel: a Kaszpi-tengeren két flotta áll egymással szemben. Teljesen mindegy az, hogy ott milyen csaták vannak, milyen nagy győzelmek születnek, és ki lesz egyáltalán a győztes. A Kaszpi-tengeren zajló bármilyen kimenetelű esemény ugyanis egyetlen, a világtengereket járó hajó irányvonalát sem fogja megváltoztatni. WEGENER: 21.

A *Kaiserliche Flotte* esetében ez az összefüggés nem állt fenn, mivel „*hadiflottánk az Északi-tengeren, olyan mint egy lovas ló nélkül. A német flottát földrajzi nyeregbe kellett volna ültetni.... Amennyiben az angol északi blokádvonalról fölülről, északról dél felé, az Északi-tenger felé tekintünk, egészen egyértelművé válik, hogy teljesen mindegy volt, hogy a német hadiflotta az Északi-tengernek a belső sarkában, a belső szegletében hogy mit tesz, vagy nem tesz...a skaggerak-i ütközet ebben a halott térségben a helgolandi stratégiai pozícióból kiindulva minden hatás nélkül maradt. Ahol nincsenek stratégiai feladatok, ott egy csatának nincs különösebb értelme*”¹⁶

E gondolat mentén jutott el Wegener ismételtelen egyik legfontosabb következtetéséhez, hogy a háború alatt Németországnak meg kellett volna szállnia Norvégiát és Dániát. „*Ki kell nyitni az atlanti kaput, az Északi-tengert, ez esetben szabad az út kereskedelmi útvonalaink számára. A német hadiflottának ez az egyedüli létjogosultsága. A tengeri uralmat ott kell gyakorolni, ahol kereskedelmi útvonalak vannak és ezek a kereskedelmi útvonalak az atlanti térségben vannak, az Északi-tenger kijáróinál, a geográfiai pozíciónál. Az egész háború menetének döntő kérdése lényegében az volt, hogy óceáni vagy kontinentális háborút folytatunk-e. Világosan látni kell azt a tényt, hogy az egész politikai és katonai vezetés nem értette meg azt, hogy az egész világháború tengeri háború volt, és hogy a döntés az óceánokon dőlt el. Nem értettük meg, mi a tengeri háború lényege, nem értettük meg, hogy mi a flottánk feladata. Valóban nem értettük meg az óceánt, és ez mindannyiunkra vonatkozik... Előttünk van a történelmi példa, hogy egy életerős flotta parti haditengerészetté vált a gondolatai révén, és éppen ezért nagy reményeket kell fűznünk ahhoz, hogy manapság (1926-ban – F. F.), haditengerészetünk minden gyengesége ellenére ... meg tudja óvni magát azoktól a gondolatoktól, hogy a birodalmi haditengerészet egy parti tengerészet, a szellemi sivárság szintjére süllyedjen... Azok a gondolatok, amelyek egy flotta születésénél bábáskodnak, hatalmas erővel bírnak.*”¹⁷ Wegener élesen fogalmazott, amikor azt állította, hogy a német tengerészeti vezetés sohasem merte felvetni annak gondolatát, hogy megkérdőjelezze Anglia atlanti-óceáni uralmát. Ennek okát a sajátos német gondolkodásban látta, amelyet a kontinentális szemlélet hatott át. „*Mindannyian tradíciónk és kiképzésünk által szárazföldi katonák vagyunk. Kontinentális múltunk örökösei vagyunk.*”¹⁸

A Wegener-memorandum legnagyobb hatása a *Reichsmarine* számára a fenti gondolatmenetből fakadó végkövetkeztetés levonása volt. Mit kell tenni a jövő német tengerészeti hadvezetésének? „*Minden jelenlegi gyengeségünk ellenére...át kell állítani tengerészeti tisztikarunk gondolkodását a védelmi háborúról a stratégiai akaratra. Mit használ a legjobb és legszebb hadiflotta, ha az állam nem tudja, mit kezdjen vele?*”¹⁹ Le kell számolni azzal az illúzióval – állította Wegener – hogy a hadiflotta pusztán ténye már tengeri hatalmat jelent. A háborús kudarc egyik fő oka

---

¹⁶ WEGENER: 51.

¹⁷ Uo. 51.

¹⁸ Uo. 78.

¹⁹ Uo. 75.

abban állt – hangsúlyozta ismételtelen – hogy a német politikai, katonai és tengerészeti vezetést a kontinentális hatalmi gondolkodás hatotta át és a világháborút, mint szárazföldi háborút tekintették, holott az valójában óceáni háború volt. „*Most azonban a múltból irány a jövő! Nekünk még egyszer végig kell járni a világ- és tengeri uralomhoz vezető utat, azonban ez alkalommal kiérlelt tengeri hatalom fel fogással. A tengerésztishti kar nemzeti feladata a következő: A hibák elismerése az első lépés... A haditengerészetnek a hadsereget és a politikát meg kell tanítania arra, hogy a kontinentális beállítottság volt az, ami bennünket halálra ítélte, mert nekünk tengeri hatalomnak kellett volna lennünk, és nem azok lettünk.*”²⁰ Wegener meggyőződése volt, hogy e fenti gondolatokat hitelesen csak a tengerésztisztek képviselhetik „...állami jövőnk érdekében meg kell tanítanunk, hogy a világ dolgait a kontinentális szemszög helyett, világpolitikai, azaz tengerészeti szemüvegen át kell tekinteni...egész népünket tudatosan és világosan az Atlanti-óceán szellemében kell felkészíteni.”²¹

Wegener 1925. szeptember végén írt bizalmas memoranduma az egyik legolvasottabb és legvitatottabb katonapolitikai olvasmány volt a *Reichsmarine* felső vezetésében. Azok a gondolati elemek, amelyek végighúzódnak Wegener memorandumán, döntő mértékben befolyásolták a húszas évek második fele német haditengerészeti doktrínájának kialakulását, a tizenöt ezres *Reichsmarine* tisztikárának kiképzését, valamint az 1925-től tervszerűen, évenkénti kiképző körútra küldött hadihajók dél-atlanti, illetve világkörüli útjait, végső soron a német haditengerészeti távlati céljait. A *Berlin* cirkáló 1924-25-ös első tengerentúli útja, majd 1925-26-os második, dél-amerikai kiképző körútja, az *Emden* és a *Hamburg* kiképző cirkálók világkörüli útjai 1926-27-ben, majd 1930-32 között a *Karlsruhe* cirkáló dél-amerikai kiképző útjain a német tengerésztishti garnitúra kiképzése is az angol és francia importban kiemelt jelentőségű dél-atlanti térségben már ezen új stratégiai offenzíva szemlélet jegyében történt.²²

A német cirkálók dél-amerikai, illetve világkörüli kiképzőútjai a Wegener által kijelölt új, offenzív, nyílt óceáni térségben gondolkodó német haditengerészeti doktrína jegyében zajlottak. A német cirkálók által 1933 előtt többször is alaposan behajózott dél-csendes-óceáni, dél-atlanti – így a chilei és a dél-patagóniai vizek – megismerése is már az új stratégiai felfogás részét képezte. A német cirkálók egyrészt azt a feladatot gyakorolták, hogy újabb háború esetén hogyan támadják a brit és a francia tengerhajózási útvonalakat az egész atlanti térségben, másrészt a chilei fjord-vidék és a tűzföldi csatornák megismerése révén a cirkálók legénysége számos rejtőzködési tapasztalatokat szerzett.²³

²⁰ Uo. 84.

²¹ Uo. 86.

²² FISCHER, Ferenc: *Die südamerikanischen Ausbildungsreisen der deutschen Kreuzer: Theorie und Praxis des Kreuzerkrieges (1924-1938)*, IN: *Regionalgeschichten – Nationalgeschichten: Festschrift für Gerhard Wanner zum 65. Geburtstag* / Hrsg. von Wolfgang WEBER. Rheticus-Gesellschaft, Feldkirch, 2004. 349-380.

²³ FISCHER, Ferenc: *A német geopolitika haditengerészeti változata: a norvégiai fjordoktól a dél-chilei csatornáig terjedő nyílt óceáni offenzív cirkálóháború elmélete és gyakorlata, 1919-1939*. IN: .:

A Wegener-memorandum ösztönzőleg hatott a (hadi)technikai fejlesztésekkel kapcsolatos vitákra is. Az 1920-as évek fő kérdése az volt, hogy milyen hajótípust fejlesszenek ki: olyant-e, mely csak a Balti- és az Északi-tengeren képes manőverezni, vagy pedig olyan modern hadihajótípust állítanak az új hadiflotta tengelyébe, mely képes „az Atlanti-óceánhoz való menetelésre”, és az „Atlantikum kapui-nak”²⁴ megnyitására.

A zsebcsatahajó körüli viták a „Marsch zum Atlantik”, az új cirkálólóháború doktrína a jegyében

Az 1919. június 28-án aláírt versailles-i békeszerződés V. fejezete 181-198. cikkelye a német tengeri haderőre vonatkozott,²⁵ s azt kívánták elérni, hogy Németországot hosszú időre kikapcsolják a vezető tengeri hatalmak sorából. Azonban – ahogy Raeder admirális emlékirataiban fogalmazott – „a haditengerészet ezzel az állapottal nem egyezhetett ki”. Miután a győztes hatalmak részéről egy új cirkáló építése esetén lehetett a legkisebb ellenállással számolni, ezért 1921-től kezdődően hozzáláttak egy új könnyűcirkáló-típus kifejlesztéséhez. Ez a hajó kapta a későbbiek során az „Emden” nevet, melyet végül is 1925. október 15-én adtak át.²⁶

Ahogy elindult a könnyűcirkálók gyártása, úgy került egyre inkább előtérbe az a központi kérdés, hogy a megmaradt nyolc csatahajó helyett milyen nagyobb hadihajóval pótolják a régieket. A német haditengerészeti vezetésen belül igen éles, a kulisszák mögött zajló vita bontakozott ki arról, hogy a versailles-i szerződés kerekein belül engedélyezett 10.000 tonnás hajókatégórián belül milyen új, a könnyűcirkálóknál nehezebb, korszerű hadihajótípust állítsanak rendszerbe, mint a *Reichsmarine* erejének fő, modern hajóegységét. A vitákat lényegesen befolyásolta Wolfgang Wegener „*Die Seestrategie des Weltkrieges*” című munkája.

A német haditengerészeti vezetésnek mindenekelőtt azt kellett eldöntenie, hogy a megépítendő új, az 10.000 tonnás határt meg nem haladó hadihajótípust milyen operatív feladatokra szánja. Két lehetőség merült fel. Az egyik verzió szerint

---

REMÉNYI Péter–SZEBÉNYI Anita (szerk.): V. *Magyar politikai földrajzi konferencia. A nagy terek politikai földrajza*. IV. Szekció – *Tengerek földrajza*. PTE TTK Földrajzi Intézet. Pécs, 2008. 169-180. FISCHER, Ferenc: A nemzetiszocialista Németország haditengerészeti kiképzőprogramjai az Ibero-Amerikai országok felségvizein és a Kreuzerkrieg doktrína (1933–1939). IN: BERTA Tibor - CSIKÓS Zsuzsa - FISCHER Ferenc - SZILÁGYI Ágnes - SZILÁGYI István (szerk.): *Az identitás régi és új koordinátái. Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*. Budapest, 2008. Palatinus Kiadó, Szeged-Budapest, 122-136. Ferenc FISCHER: *Noruega vía Chile? : Los programas secretos de entrenamiento militar de la Marina de Guerra alemana en el gemelo geográfico de los fiordes noruegos, en los canales de Sur de Chile y de la Tierra del Fuego (1925–1938)* IN: Ferenc FISCHER, Gábor KOZMA, Domingo LILÓN (Eds.): *Iberoamericana Quinquecclesiensis 2*. Pécs: Universidad de Pécs, Centro Iberoamericano, 2004. 33-55.

²⁴ „Der Marsch zum Atlantik”. WEGENER: 11.

²⁵ HALMOSY Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a II. világháború legfontosabb külpolitikai szerződése*. II. átdolg. bőv. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó-Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 71. NÉMETH István (Szerk.): *Németország nemzetközi szerződése 1918-1945. Dokumentumgyűjtemény*. Universitas Kiadó, Budapest, 1994. 49.

²⁶ RAEDER: (I. k.): 170.

erős fegyverzettel és páncélzattal felszerelt hajóra van szükség, mely inkább monitor jellegű, főleg a Balti- és az Északi-tengeren és a partközeli területeken manőverezhet, elsősorban lengyel, orosz, illetve francia tengeri erőkkal szemben. A másik irányzat egy olyan hajótípusban gondolkodott, amely ugyan nem rendelkezik erős fegyverzettel, és kevésbé páncélozott, de sokkal gyorsabb, következképp felhasználása sokoldalúbb, és már nem csak a beltengereken, a Balti- és az Északi-tengeren használható, hanem a nyílt atlanti óceáni térségben is.²⁷ Raeder emlékirataiban maga is úgy fogalmazott, hogy még 1927-ben is nagyon megosztott volt a tengerészeti vezetés, hogy a lecserélendő, régi csatahajó helyett milyen új, nagyobb hajóegységet állítsanak a leendő új német hadiflotta tengelyébe. „*En magam először az erősen páncélozott, de lassabb hajótípusban gondolkodtam, tekintettel a Keleti-tenger sajátos viszonyaira.*”²⁸ A *Marineleitung* akkori főnöke, Hans Zenker admirális kezdetben ugyancsak egy part menti feladatok ellátására alkalmas, lassúbb, nagy lövegekkel felszerelt, inkább partvédelmi feladatokat ellátó hajó kategóriában gondolkodott. A német ipar – elsődlegesen a Diesel-motorokat gyártó MAN (Maschinenfabrik Augsburg–Nürnberg) fejlesztései azonban lehetővé tették azt, hogy a *Marineleitung* igen nagy hatótávolságú és gyors hadihajóban gondolkodhatott. Ez a technikai szempont végül meghatározónak bizonyult.

A hadihajótípus kérdésében ingadozó Zenker admirális is végül 1927 júniusában az úgynevezett „C” verzió mellett, azaz a zsebcsatahajó-program mellett döntött. A tengerészeti vezetés első alkalommal 1927 decemberében folytatott le egy olyan hadijátékot (*Kriegsspiel*), amely ezt az új zsebcsatahajó típust a maga átfogó katonapolitikai, tengerészeti politikai – az Északi-tengeren kívüli – összefüggésrendszerébe ágyazta. A gyakorlatok, valamint az elméleti megközelítések során vált világossá, hogy az új hadihajótípus feladatai nem csak a Keleti- és az Északi-tengeren jelölhetők ki, hanem az észak-atlanti, sőt a dél-atlanti térségben is, és hogy a zsebcsatahajó a hazai támaszpontoktól függetlenül önállóan, távoli dél-atlanti térségekben offenzív operációkra képes.²⁹ Egy olyan új típusú hadihajó körvonalai kezdtek tehát kibontakozni, amelyet egyetlen addigi hajó kategóriába sem lehetett besorolni. Raeder fogalmazása tömör és egyértelmű: „*Egy egészen új típusú hadihajó született.*”³⁰

A *Marineleitung* a német hadihajóépítő-ipar új termékének a „*Panzerschiff*” (páncélos hajó) nevet adta. Később, a nemzetközi kortárs szakirodalomban az angol „*Pocket battleship*” elnevezést kapta, ennek magyar fordítása a „zsebcsatahajó”.

²⁷ READER (I. k.): 257. KAUTZ, G: *Der Flottenaufbau und die strategischen Pläne der Marineleitung/Seekriegsleitung für den Einsatz der Deutschen Flotte (1919 bis 1939)* (I.) IN: *Marinewesen* 1966, Heft 2. Zeitschrift für Militärwissenschaftliche Fragen. Berlin Ost. 218-234.

²⁸ Nem véletlen, hogy Raeder ilyen hajótípusban gondolkodott, hiszen 1925-1928 között a Keleti-tengeren lévő német haditengerészeti erők főparancsnokaként fő figyelmét a beltengeri lengyel és az orosz hadiflotta kötötte le. RAEDER (I. k.): 249.

²⁹ Führer Kriegsspiel. Dezember 1927. RAHN, Werner: *Reichsmarine und Landesverteidigung, 1919-1928. Konzeption und Führung der Marine in der Weimarer Republik.* Bernard&Graefe, Verlag für Wehrwesen, München, 1976. 239.

³⁰ RAEDER (I. k.) 249.

jó” kifejezés. A zsebcsatahajó egész felépítését, operációs feladatait az alábbi egyszerű és célszerű megfontolásnak rendelték alá: tekintettel a versailles-i szerződés 10.000 tonnás felső határára, a német hadihajóipar nem építhetett ennél nagyobb csatahajókat, ezért inkább olyan új hadihajótípust alkottak meg, amelynek fő fegyverzete és páncélzata biztosította azt, hogy erősebb legyen minden 152 milliméteres, vagy legfeljebb 203 milliméteres lövegekkel felszerelt angol vagy francia cirkálókhoz képest. Nagy sebessége pedig lehetővé tette, hogy elmeneküljön a nagyobb vízkiszorítású, sokkal erősebb fegyverzetű csatahajók nehéztüzérségének lőtávolságából. Más szavakkal, amivel a zsebcsatahajó nem tudott megbirkózni, tehát ha az ellenséges hajó a tüzérségét nem tudta leküzdeni, azt gyorsaságával ellensúlyozta, és így az ellenség elől biztosan elmenekülhetett.

A gőzturbinák helyett a MAN-Diesel motorokkal felszerelt, közel 50.000 lóerő teljesítményre képes zsebcsatahajó maximális sebessége 28 tengeri csomó volt. A hadihajó legnagyobb jelentőségű technikai paramétere azonban még a kortársak előtt sem volt ismeretes, nevezetesen az, hogy a zsebcsatahajó hatótávolsága a takarékos üzemanyagfelhasználást biztosító Diesel-motorok révén 10 tengeri csomó sebesség esetén 21.500 tengeri mérföld volt. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a hagyományos, gőzturbinás meghajtású hajókhoz képest a hajó háromszoros rádiusszal rendelkezett.³¹ Szemben az 1914 előtti kis rádiuszú német csatahajókkal a nagy hatótávolságú zsebcsatahajó számára például a távoli dél-atlanti térségben tervezett cirkálóháború sem jelentett már leküzdhetetlen távolsági akadályt. Így mind elméleti, mind gyakorlati szempontból az Északi-tengertől igen távoli, akár a La Plata térség, vagy a Fokváros körüli angol tengeri útvonalak elleni támadások a *Reichsmarine* hadművelleti tervezési tengelyébe kerülhettek.

Raeder admirális egy közeli munkatársa, Kurth Assmann a zsebcsatahajók technikai paramétereit illetően szintén egészen új hajótípusról írt, melynek az egyik legfontosabb tulajdonsága „*példanélküli nagy hatótávolsága... mely lehetővé tette, hogy a hadihajó minden óceánon, ahol elegendő számban jelennek meg, az ellenséges kereskedelmi hajóforgalom számára félelmet keltettek. A zsebcsatahajók a többi hadihajóra oly módon hatottak «mint csuka a pontyokkal teli tóban».* A zsebcsatahajó egyetlen csapással leértékelte a hajótüzérséggel és páncélzattal gyengén ellátott Washington típusú cirkálókat”.³²

1928. november közepén, amikor a *Reichsmarine* élén már Raeder admirális állt, a *Reichstag* elfogadta a *Panzerschiff A* megépítését. A *Marineleitung* eredetileg egy négy zsebcsatahajóból álló programot kívánt elfogadtatni, azonban a második zsebcsatahajó építését, a *Panzerschiff B* programot a *Reichstag* csak 1931-ben fogadta el.³³ A *Panzerschiff A* építése 1929. február 5-én kezdődött el, a vízre bocsátása 1931. május 19-én történt, majd pedig szolgálatba állítása *Deutschland* néven 1933. április elsején. A vízre bocsátásnál jelen volt Brüning birodalmi kan-

³¹ BAK József – CSONKARÉTI Károly – LÉVAY Gábor – SÁRHIDAI Gyula: *Hadihajók*. Típuskönyv. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984. 389. RAEDER (II. k.): 39. RAHN: 241.

³² ASSMANN, Kurth: *Deutsche Seestrategie in zwei Weltkriegen*. Heidelberg, 1957. 114.

³³ RAEDER (I. k.): 253-254.

cellár, és Hindenburg elnök, aki a hajót *Deutschland* névre keresztelte.³⁴ A zsebcsatahajó hat darab 28 cm-es, két darab hármás lövegtoronyban elhelyezett főfegyverzetének lőtávolsága 35 km volt. A 10.000 tonnás felső határt azonban már akkor túllépték, a hajó vízkiszorítása a valóságban 11.700 tonna volt. A második zsebcsatahajó – az *Admiral Scheer* – Wilhelmshafenben készült, és vízkiszorítása ugyancsak átlépte a megengedett határt, ténylegesen 12.200 tonnás volt. A harmadik zsebcsatahajó építését ugyancsak a Wilhelmshafeni hajógyárban fejezték be 1934. június 30-án, melyet *Admiral Graf Spee* névre kereszteltek.

1928 októberében a *Marineleitung* bizalmas memorandumot köröztetett a legfelsőbb tengeri vezetésen belül, hogy a tengerész főtisztok körében „egységes felfogás alakuljon ki a páncélos hajó” kapcsán.³⁵ Arról, hogy a *Marineleitung* – majdan ismét hatalmas német flottával számoló – meghatározó köreit milyen stratégiai és taktikai megfontolások vezették a nagy hatósugarú zsebcsatahajó melletti döntésükben, és hogy a haditengerészeti vezetésnek milyen hosszú távú, offenzív stratégiai elképzelései voltak ezzel a hajótípussal, azt többek között Kurth Assmann sorhajókapitány nagyon szűk körben, 1928. november 2-án Berlinben tartott referátuma tárta fel. Assmann teljes nyíltsággal beszélt a zsebcsatahajóval kapcsolatos koncepcionális viták háttéréről. „A monitorok a partmenti haditengerészet rangjára alacsonyítottak volna le bennünket; ez ellentmondott volna a tengeri érvényességünkről és a jövőbe vetett reményünkről való tradicionális felfogásunknak. Ezért csak olyan típus jöhetett számításba, amely utat nyit számunkra a nyílt óceáni térség felé, és amely alkalmassá tesz bennünket arra, hogy a tisztán partvédelmi feladatok mellett offenzívába is átmehessünk.”³⁶

A zsebcsatahajó haditechnikai szempontból egyértelmű kifejezését jelentette annak, hogy a német haditengerészeti vezetés a zsebcsatahajó-programmal egyben doktrínaváltást is végrehajtott. A Wegener admirális által sugalmazott új offenzív tengerészeti doktrína a *Deutschland* típusú csatahajónak egyértelműen támadó feladatokat jelölt ki a potenciális ellenfél tengeri utánpótlási vonalai ellen a távoli óceáni térségekben. Hogy minél hosszabb ideig manőverezhessen az amúgy is nagy hatótávolsággal rendelkező zsebcsatahajó, a húszas évek végétől a tengeri ellátási rendszer lendületes, szisztematikus és titkos kiépítése kezdődött meg. Az úgynevezett tengeri „*Etappendienst*”, azaz a hadtápszolgálat már igen előrehaladott állapotban volt az első világháború előtt. Németország igen nagy gondot fordított arra, hogy a *Kaiserliche Marine* tengerentúli támaszpontjainak hiányát csökkentse. Már az első világháború előtti években titkos utánpótlási hálózatot épített ki, melynek feladata a nyílt óceáni térségekben tevékenykedő, és cirkáló háborút folytató német hajóegységek mindenekelőtt szénrel, továbbá lőszerral és élelmiszerral való ellátásának megszervezése volt. A hadtápszolgálatot Raeder tenger-

³⁴ RAHN: 286.

³⁵ Streng vertraulich! Der militärische Wert der Panzerschiffsneubauten. Idézi: RAHN: 239.

³⁶ Das Panzerschiff A (Ersatz Preussen). Sein militärischer Wert und die seestrategischen und die taktischen Überlegungen, die zu seiner Konstruktion geführt haben. Vortrag gehalten in der „Skagerrak-Gesellschaft“ Berlin 1928. 11. 02. Kapitän z. See Assmann. Idézi: RAHN: 243.

nagy kétkötetes „*Kreuzerkrieg*” című munkájában részletesen elemezte. A húszas évek második felében, összefüggésben a német zsebcsatahajó-programmal, elkezdődött az új, még hatékonyabbnak szánt hadtápszolgálat kiépítése is. A munkálatokban központi szerepet kapott Wilhelm Canaris sorhajókapitány, az *Abwehr* későbbi főnöke. Wilhelm Canaris már 1928-ban Argentínába látogatott, hogy az új hadtáp és hírközlő szisztéma és ügynökhálózat kiépítésének feladatát a La Plata térségben újra szervezze.³⁷ 1929-1934 között de facto tengerészeti attaséként dolgozott Buenos Airesben Niebuhr sorhajóhadnagy,³⁸ – 1935-ben nevezték ki hivatalosan tengerészeti attasénak – akinek fő feladata volt a dél-atlanti térségben folytatandó cirkálóháborúval kapcsolatos hadtápszolgálat megszervezése.³⁹ 1939 elejére az új hadtápszolgálat hatékony hírközlő rendszerré épült ki, mely naprakész információkat tudott adni az angol vagy francia, azaz a potenciális ellenfelek kereskedelmi hajóinak mozgásáról.⁴⁰

1930-ban – miközben a zsebcsatahajó építése folyamatban volt – első alkalommal került sor egy nagyobb, északi-tengeri hadgyakorlatra a Csatorna és a norvég partok között. Itt bebizonyosodott, hogy a modernizálás előtt álló flotta az új páncélos hajó bevezetése révén az egész haditengerészetet „új élettel töltötte” meg. „*To-vábbi meggondolások vezettek aztán az atlanti térségben folyó hadviselés problémájához.*”⁴¹ – írta az 1930-as évre visszaemlékezve Raeder. 1933-ig a *Reichsmarine* operatív terveiben, a hadijátékok során a francia tengeri kereskedelmi útvonalak elleni támadások, a *Kreuzerkrieg* elfogadott doktrínává vált. Ennek továbbfejlesztése történt meg az 1933-39 közötti időszakban a *Kriegsmarine* – különösen az 1935-ös angol-német flottaegyezmény aláírása után felgyorsult – kiépítése során az évről évre megtartott hadijátékok keretében. Az offenzív cirkálóháború doktrína globális dimenziója, koncepcionális kidolgozottsága jól nyomon követhető a második világháború kitörése előtti utolsó hadijátékon, 1939 februárjában és márciusában, melynek kiértékelését személyesen Raeder admirális vezette.⁴²

³⁷ FISCHER, Ferenc: *Wilhelm Canaris fregattkapitány titkos együttműködése a chilei és az argentin haditengerészeti vezetéssel az 1920-as években.* IN: *Ünnepi kötet J. Nagy László 65. születésnapjára.* Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010. 103-125.

³⁸ „*Ständiger Verbindungsmann zum argentinischen Marineministerium und zu der mit der deutschen Rüstungsindustrie Zusammenarbeitenden argentinischen Industrie.*” Geheim! Erfahrungen bei fremden Marinen. 4. Argentinien. Kapitänleutnant a.D. Niebuhr. Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg (A továbbiakban: BAMA) BAMA RM 6/382; *Abwehr* a Marineleitungnak. Geheime Kommandosache! Betrifft: Marineattaché für Südamerika. Berlin, 1934. 12. 17. Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg BAMA RM 20/911

³⁹ FISCHER, Ferenc: *A nemzetiszocialista Németország haditengerészeti kiképzőprogramjai az ibero-amerikai országok felségvizein és a Kreuzerkrieg doktrína (1933–1939).* IN: BERTA Tibor - CSIKÓS Zsuzsa - FISCHER Ferenc - SZILÁGYI Ágnes - SZILÁGYI István (szerk.): *Az identitás régi és új koordinátái. Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára.* Budapest, 2008. Palatinus Kiadó, Szeged-Budapest, 122-136.

⁴⁰ COSTELLO, J. – HUGHES, T.: *Atlantischlacht. Der Krieg zur See 1935-1945.* Bergisch Gladbach, 1983.

⁴¹ RAEDER (i.k.): 260.

⁴² Kriegsspiel „A” 1938/39 des Oberkommandos der Kriegsmarine. Berlin, 29. Dez. 1938. Prüf. Nr. 45. Leitungsnummer 1. Allgemeine Ausgangslage. Krieg Deutschland–Italien gegen England-Frankreich. BAMA RM 6/56; RAEDER, Erich: Schlussbesprechung des Kriegsspieles des Oberkommandos der Kriegsmarine. Februar März 1939. BAMA RM 6/57.

Raeder tengernagy az 1939. tavaszi hadijátékot lezáró kiértékelő szavai után még fél év sem telt el, amikor 1939. augusztus 21-én az *Admiral Graf Spee* zsebcsatahajó kifutott Wilhelmshafenből. A korábbi hadműveleti terveknek megfelelően észrevétlenül jutott ki szorosan a norvég partok mellett manőverezve az észak-atlanti térségbe, majd 1939. szeptember végétől az angol kereskedelmi hajók elleni rajtaütésszerű támadásait – az 1939. február-márciusi *Kriegsspiel*-ben felvázolt tervek szerint – a dél-atlanti térségben hajtotta végre, s a brit kereskedelmi hajózásnak érzékeny veszteségeket okozva november közepén – ugyancsak a korábbi terveknek megfelelően – váratlanul felbukkant az Indiai-óceán térségében, Madagaszkár közelében. A *Royal Navy* üldöző egységei végül La Plata közelében találtak rá, majd egy rövid ütközet után a hajó parancsnoka Langsdorff kapitány úgy döntött, hogy a sérült hajót 1939. december 17-én önelsüllyesztéssel megsemmisíti.

A Wegener admirális által az 1920-as évek közepén fölvetett hadműveleti bázis északi kibővítésének tervét – melynek stratégiai előnyeit Raeder admirális 1939 tavaszi *Kriegsspiel* során ugyancsak részletesen elemzett – a német tengeri, légi és szárazföldi erők 1940. áprilisában a „*Weserübung*” keretében valósították meg. Franciaország 1940-es lerohanása után a Raeder admirális által kidolgozott nyílt óceáni cirkáló háború hadviselés, a *Kreuzerkrieg* számára – a norvégiai után – a francia atlanti partok is rendelkezésre álltak már mind a tengeralattjárók, mind a *Kriegsmarine* felszíni hajóegységei számára.